

A kapitalizmus mai mozgástörvényei

*Artner Annamária: Tőke, munka és válság a globalizáció korában
Akadémia Kiadó, Budapest, 2014.*

A globális gazdasági válság és elhúzódása egyre nyilvánvalóbbá teszi, hogy a hetvenes évektől uralkodó pozíciót élvező neoklasszikus közgazdaságtan válságba került, egyre többen új paradigma eljövételére várnak. Bár a Lajtától keletre általában gyengébb e felismerés, az itt bemutatott könyv tartalma sok tekintetben túlmegegy a közismert nemzetközi szakirodalom társadalomkritikáján.

Artner Annamária lángoló pallost emel a magasba, nem teketóriázik. Könyvének bevezetőjében kimondja, hogy a dolgozó osztály szempontjai szerint vizsgálja világunkat, a világméretű kapitalizmust egységében, hierarchikus viszonyai szerint elemzi. Mint írja, a jelenkori kapitalizmus legfontosabb társadalmi törvényeit elemzi, amelyek érdekviszonyokként, tendenciaszerűen, vonzéspontként határozzák meg az emberek cselekvését. Artner két évtizede publikál a világgazdaság, a globális kapitalizmus egyes alapösszefüggéseiről és a kötetben szereplő országokról. Recenzensként nem tartom véletlennek, hogy éppen most jelent meg ez az összegző kötet: az elhúzódó válsággal jobban láthatóvá váltak az általa (és más kevesek által) korábban is elemzett törvényszerűségek, gondolatai mostanában legitimálódtak, „tolerálódtak”.

Artner részben korábbi írásait gondolta tovább és fűzte egybe tartalmilag, egyes kulcskérdésekre koncentrál. Mondandóját nem szűkíti saját nézetrendszerének kifejtésére. A mű első két fejezetében a neoklasszikus közgazdasági elmélet két alapvetését kritizálja.

Az első fejezet a szűkösség és felesleg kategóriáját járja körbe. Artner szerint

az uralkodó közgazdasági szemlélet helytelenül – de persze önérdékből – terjeszti ki a szűkösség (a szűkös „termelési tényezőkkel” való gazdálkodás) vállalati nézőpontját a (szubjektív) értékelméltre és a makrogazdasági (nemzetgazdasági és globális) viszonyokra. A gazdálkodás ugyanis éppen a közösségekben többletként előállított „felesleg”, valamint a természeti javak kisajátításával kezdődött – a tulajdonosi osztály *kezdeti előnye* innen származott. „A gazdálkodás az ősközösség felbomlása óta, de kiváltképp a kapitalizmusban... a feleslegre irányul. A felesleg és a szűkösség az osztálytársadalmakban egyazon dolog két oldala. Ami a társadalom egyik oldalán ‘felesleg’, vagyis bőség, az a másik oldalon szűkösség, szükség, hiány. A felesleg termelésének, a felette való rendelkezésnek a módja a termelőerők fejlettsége által meghatározott, és vissza is hat rá. E dialektikus kettős határozza meg a társadalom szociális viszonyait...” (25. o.).

Hangsúlyozza, hogy éppen a kapitalizmus szünteti meg az átlagos szűkösséget (az egy főre jutó GDP világátlaga eléri a magyarországi érték 2/3-át, lásd 48. o.). Mivel azonban a kapitalizmus hajtóereje – a versenyképességi és a profitkényszer miatt – a relatív többlet („osztályfelesleg”) létrehozása (azaz a feleslegtermelés vastörvénye folytán a folyamatos tőkefelhalmozás) és ezzel a másik póluson (az egységnyi munkaerőköltség csökkentése érdekében) a szűkösség felduzzasztása, ezért egyre nőnek a vagyoni és jövedelmi különbségek.

Az első fejezet mindezen túl kimutatja, hogy a neoklasszikus elmélet képvisel-

lőinek írásaiban több irányból is felbukkan a felesleg fogalma, s részben ezért született meg a public choice és az új intézményi közgazdaságtan irányzata. A feleslegtermelés kapcsán továbbá megvizsgálja a versenyképesség, a költséggazdálkodás, a termelékenység, a profitabilitás, a bér stb. közgazdasági kategóriáinak tartalmát és összefüggéseiket. Így többek mellett *Michael Porter* vállalati és nemzetgazdasági versenyképességi nézeteinek ellentmondásosságáról vitázik. Bemutatja a vállalati versenyképesség (kumulatív előny) növelésének módozatait és ezen belül az egységnyi munkaerőköltség leszorításának alapvető szerepét. Végül szó esik az öngerjesztő feleslegtermelés egyes belső korlátairól is.

A második fejezet címe: tőkemegtérülés, bérmunka és demokrácia. Az alap gondolat az, hogy a reális uralmat a termelőeszközök tulajdona határozza meg (s itt Artner *Max Weberre* is hivatkozni tud, 61. o.). A termelésben nincs demokrácia, ott a versenyképesség követelménye uralkodik. Ugyanakkor „a gazdasági hatalom a jogrendszerre épülő állammal válik politikai hatalommá” (63. o.). A demokrácia tehát a hatalomgyakorlás egyik formája, nem a nép uralkodik. Ilyen megközelítésben a nemzetközi gazdasági kapcsolatok intézményei és jogrendje is kívül van a demokrácián.

Mivel a gazdaságban a *kumulatív előnyszerzés* feltétele a tőke felhalmozása és a másik oldalon a munkaerőköltség csökkentése, a tőketulajdonosok alkupozíciója folyamatosan erősödik. Ez egyre formálisabbá teszi, erodálja a politikai demokráciát (még akkor is, ha bővül ez utóbbi intézményrendszer és a reálbérek nem csökkennek).

A könyvben bemutatott statisztikák sok vonatkozásban a jövedelemkülönbségek növekedését bizonyítják, bár a fél-

perifériák középosztályának erősödése fontos ellentendencia. A fejlett országokban folyamatosan csökken a bérek aránya a GDP-ben, ugyanakkor a termelőeszközök, vagyonok és a jövedelmek fokozottabban halmozódnak a kisebbség oldalán. A tőkén belüli különbségek is nőnek, ami részben az országok közötti jövedelemszakadék tágulását okozza. A perifériákon gyakori a megszorítási kényszer, amelynek végrehajtása – a társadalmi ellenállás miatt – a liberális demokrácia szűkítését feltételezi. Ráadásul a perifériás országokban az elszegényedés, a belső piac, a nemzeti tőke (jórészt kisvállalatok) elvárt védelme növeli a tömegekben az erős állam iránti vágyat, az autoriter tendenciákat, ami ugyancsak erodálja a demokratikus intézményrendszert. A fejlett és a perifériás országok tendenciái alapján vonja le Artner a következőket: „A piaci viszonyok logikájukból következően fenyegetést jelentenek a demokráciára (83. o.)” Ehhez recenziaként csak annyit teszek hozzá kiegészítésként, hogy bár hazánkban ez a kijelentés szinte szentségtörésnek számít, a gazdasági érdek és demokrácia viszonyáról, a demokrácia veszélyeztetettségéről minden olyan világhíres közgazdász is írt már, aki nem riad vissza a rendszer egészének vizsgálatától, az ellentmondások (makro- és világgazdasági) elemzésétől: *L. Thurow, J. Stiglitz, P. Krugman, A. Sen, N. Roubini* stb.

A harmadik fejezet a globális tőkeértékesülés hosszú ciklusait és a fejlett országok válságáthárítási mechanizmusait mutatja be. A Kondratyev-ciklusokat veszi alapul, azok szakirodalmából kiindulva ismerteti főbb jellegzetességeiket. Bemutatja, hogy a globalizált kapitalizmusban a 70-es évektől megváltozott a hosszú ciklus természete: a ciklus fellendülés korábban egymást köve-

tő (technika)intenzív és expanzív-extenzív szakasza térben szétvált és időben egymás mellé került, az intenzív szakasz a fejlett, az extenzív a félperifériás országokban koncentrálódik. A nyolcvanas évektől és különösen a kilencvenes években a fejlett országok – jórészt spontán piaci mechanizmusokon keresztül (kölcson és tőke kivétel, termelés kitelepítése, versenyképességi előny, erőfölényt kihasználó pénzügyi diktátum, politikai nyomás és esetenként katonai erő segítségével) – jelentős erőforrásokat és keresletet vontak be a perifériákról (külső áthárítás), ami biztosította a centrumtőke számára a magas profitabilitást, miközben a válságjegyeket a centrum helyett a perifériákon halmozta fel. Mindezt cikluselemzésekkel, grafikonokkal illusztrálja.

E politika lehetőségei azonban 2000 táján kimerültek, a félperifériák telítődtek, a mikroelektronikán alapuló tőkeértékesülési hosszú ciklus lecsengett. Ekkor pörgött fel a monetarizáció, a pénzügyi liberalizáció és luftballon, amely tovább finanszírozta a már elavuló struktúrákat, biztosította a tőkék hozamát. Továbbá a kétezres években a ciklus meghosszabbításának másik eszköze az „áthárítás” internalizálása lett, aminek lényege az adott technológiai bázison alapuló termelés extenzív, hitelezés révén történő kiterjesztése a centrumban is, s ezzel a pénzügyeken keresztül a belső perifériákra való válságáthárítás (elsősorban az európai Déltre). A 2008-as nagy válság kitörésével a kapitalizmus csomópontválsághoz ért, amelyből csak hatalmas veszélyeket, akár háborúkat hozó belső vagy azon túlmutató formációváltással léphet túl.

A negyedik fejezet a globális munkaerőpiacot és a foglalkoztatást elemzi részben statisztikák bemutatásával, részben elméleti síkon. Ismerteti a nem-

zetközi szervezetek statisztikáinak legfontosabb adatait, egyes vonatkozásokban, főleg a félperifériákon, a foglalkoztatási helyzet javulását, de felhívja a figyelmet e statisztikák gyengeségeire is, 2,8 milliárd embertársunk mély nyomorára. A tőkeoldal kényszerű versenyképességi, profitmaximalizáló küzdelmével összefüggésben mutatja be a foglalkoztatás, a munkanélküliség és a szegénység regionális sajátosságait. Egyik legfontosabb következtetése az, hogy mivel a profitra irányuló termelés esetén a gazdasági növekedés ára az egysegnyi munkaerőköltség leszorítása (amelynek csak végső eszköze a termelési növekedés), ez a foglalkoztatás relatív (GDP-hez mért) csökkenését eredményezi. E folyamat a fejlődés során a globális tőkeciklus intenzív és extenzív szakasza mentén bontakozik ki, ezért a fejlett (centrum) országokban jobban tetten érhető (lásd a 135. oldalon), mint a fejlődő országokban (perifériákon), ahol még ma is folyik a munkaerőnek a prekapitalista termelési formákból a bérmunka világába emelése. Ugyanezért az átlagbérek szinte stagnáltak a fejlett országok átlagában az elmúlt évtizedekben (149. o.). (A hiedelmekkel szemben, nem a technikai fejlődés okozza a foglalkoztatásra és a bérekre nehezedő nyomást!)

Foglakozik a könyv az elhúzódozó globális válság munkaerőpiaci hatásával is: a korábbi (romló) foglalkoztatási és szociális tendenciák felerősödtek. Külön pontban elemzi továbbá a magyarországi munkaerő-piaci helyzetet (az egysegnyi munkaerőköltség alakulását, a munkanélküliség és a szegénység kezelését, árnyaltan értékeli a közfoglalkoztatást).

Az ötödik fejezet a manapság divattémát, a feltétel nélküli alapjövedelem (FNA) kérdését járja körbe. Mint a történeti áttekintésből kiderül, az FNA illet-

ve a GMJ (garantált minimumjövedelem) már a francia forradalom, illetve az amerikai alkotmány megszületése után felmerült, s foglalkozott a gondolattal *Friedmann, Tobin* és az idősebb *Galbraith* is, sőt voltak és vannak kísérletek a bevezetésükre. Az alapjövedelem vagy minimumjövedelem csökkentené a munkavállalási kényszert, erősítené a munkavállalói alkupozíciót, csökkentené a szegénységet, erősítené a demokráciát, keresletet, multiplikátor hatást gerjesztene, növelné a GDP-t. Ugyanakkor a minden munkakényszer nélkül járó alapjövedelem ellentmond a profittermelés törvényszerűségeinek, a tőke azon törekvésének, hogy a versenyképesség érdekében növelje részesedését a létrehozott új értékben, ezért megkérdőjeleződik finanszírozhatósága. Artner Annamária hangsúlyozza, hogy korunkban a megtermelt javak bősége alapján az FNA reálisan bevezethető lenne, társadalmi formációváltás felé mutatna, és ez hatalmas előrelépés lenne az emberi társadalom fejlődésében.

A hatodik-tizedik fejezet esettanulmányokat tartalmaz. A könyv *Írország és Görögország* példáján az integrált félperiféria válságának anatómiáját mutatja be, de nem egyszerűen – mint szokásos – a belső gazdaságpolitikai hibákat állítva a középpontba, hanem emellett a világgazdasági félperifériás helyzetükből adódó kivédhetetlen hatásokat is. A kilábalást illetően pedig aláhúzza, hogy a megszorító politika segítségével a nemzetgazdasági makroegyensúlyi viszonyok rövid távú helyreállítása sem a válság okait, sem a hosszú távú felemelkedés feltételeit nem teremti meg. *Brazília pedig a globális félperifériás fejlődést példázza.* Artner Brazília helyzetét, a válság hatását a globális tőkeciklusokkal hozza összefüggésbe. Bemutatja a belső piacot bővítő, szegénységet is

csökkentő válságkezelési politikát. Megállapítja, hogy az utóbbi két évben a növekedés lassulása a félperifériák közös sorsa. *Egy rövid fejezet azt elemzi, hogy lehetséges-e az Európai Uniónak demokratikus ellenőrzés alá vonta, a tagországok fejlettségét illetően kiegyenlítő hatású közös költségvetése?* A válasza a nem: a profitok nemzetközi újraelosztása a tőkés fejlődés ellen hatna. Továbbá itt Artner megállapítja, hogy „az Unió sem széthullani nem tud – a termelőerők fejlettsége, a transznacionális vállalatok érdekei és termelési súlya miatt –, sem pedig továbbfejlődni a teljes integráció felé” (249. o.). Nacionalista elzárkózás nem lehetséges, de a transznacionális társaságok közösségi érdekű kisajátítása révén a gazdasági nemzetköziesedésének új tartalmat lehetne adni. Egy további fejezet *az új regionalizmusok, integrációk szerepét tárgyalja.* Megállapítja, hogy ezek egyfelől maguk is a tőke terjeszkedésének igényét, a hierarchikus viszonyok megerősítését szolgálják, másfelől viszont kifejeznek egyfajta törekvést a perifériás országok és régiók kooperációjára a számos vonatkozásban kedvezőtlen külső hatásokkal szemben (254. o.).

A könyv általános értékelése előtt egy megjegyzés: vannak ismétlések a könyvben (többnyire az elméleti megállapítások, egyes esetekben egyszerű tények is újra előjönnek). Bizonyos szempontból azonban ez erény: aki csak egy-egy fejezetet olvas el, az is megismeri az elméleti alapvetéseket, bizonyos ismétlés, visszatalálás elkerülhetetlen. Artner – mint egyetemi tanár – láthatóan didaktikusan, a hallgatók számára is érthetően igyekszik megfogalmazni mondandóját: pl. a kötetben több helyen pontokba szedve veszi sorra az oda tartozó fontosabb fogalmak tartalmát, összefüggéseiket.

A könyv bemutatóján elhangzott, hogy Artner Annamária Kelet-Európa Pikettyje. Mint ismeretes, a sztárolt francia közgazdász új könyvében¹ az egyre hatalmasabb vagyoni különbségeket mutatja ki hosszú idősorok alapján. *Piketty* kijelenti, hogy a vagyoni differenciálódás egyszerűen működésképtelenné teszi a kapitalizmust: fékezi a vállalkozói kedvet és innovációt, csökkenti a lakosság nagyobbik hányadának relatív jövedelmeit és ezzel a keresletet, elmélyíti a szegénységet, lerontja a közszolgáltatások színvonalát. Mivel azonban Piketty nem hatol a kapitalista világgazdaság (jelenkori) belső ellentmondásainak mélyrétegeiig, az orvossága a bajokra igen visszafogott: globális progresszív vagyonadót javasol. Néhány elméleti közgazdász ezt számon is kéri. Így például James K. Galbraith, a Texasi Egyetem professzora – miután ő is leveszi a kalapját a gondos statisztikai munka előtt – ezzel zárja könyvismertetését: „Nem igazán ad irányt a stratégiához. A nagy ambíciója ellenére a könyv nem teljesíti azt a magas elméleti szintet, amelyet a címe, terjedelme és fogadtatása (eddig) sugall.”²

Nos, adódik az összehasonlítás: Artner Annamária is gazdagon alátámasztja

tényadatokkal mondandóját, de emellett – vállaltan erősen baloldali nézőpontból – a folyamatok mélyére, a mozgató érdekviszonyokig ás. Lehet nem egyetérteni szemléletével, de nem lehet megkérdőjelezni e mű egységes, logikus felépítésű tudományosságát. Ebben a szellemben ajánlotta, hitelesítette a könyvbemutatón *Bayer József* akadémikus és *Róna Péter* Artner könyvét, szemléletükben bizonyos mértékig távolságot tartva. Bayer József (egyébként a könyv lektora) írja a könyv ajánlójában, a fedőlapon: „Artner Annamária rendelkezik azzal az elméleti képességgel – a kritikai, politikai-gazdaságtani szemlélettel –, és azzal a módszertani vértetésséggel is, amelynek birtokában a mai globális gazdaság dinamikáját, mozgásának irányát, ellentmondásait tudományosan képes elemezni. Munkája jelentős hozzájárulás a mai globális gazdaság ellentmondásos fejlődésének kritikai tudományos vizsgálatához.”

A könyv az Akadémiai Kiadó *Nemzetközi gazdaság* sorozatában jelent meg, amelyet *Blahó András* szerkeszt, a Corvinus Egyetem Világgazdasági Tanszékének korábbi vezetője.

FARKAS PÉTER

1 Thomas Piketty: *Capital in the Twenty-First Century*. Belknap Press, 2014, 671 pp. Lásd még: piketty.pse.ens.fr. Magyarul: Thomas Piketty: *A tőke a 21. században*. Kossuth Kiadó, 2015, 800 o.

2 James K. Galbraith: *Capital in the Twenty-First Century?* <http://www.dissentmagazine.org/article/kapital-for-the-twenty-first-century>. Galbraith többek között Piketty szemére veti, hogy a tőke fogalmát a neoklasszikus elméleteknek megfelelően értelmezi; a marginális elmélettel szemben a profitról (és annak sülyedő tendenciájáról!), a profit képződéséről, mint alapvető mozgatóerőről semmit sem mond, ezért nem tud egészen elszakadni a neoliberalizmustól; bár röviden érinti a New Deal, valójában csak a globális adóval foglalkozik.